

Václav Ryněš

ČESKÝ STÁT A NÁBOŽENSTVÍ

V OBDOBÍCH KRIZE

1547-1620 a 1948-1989

Václav Ryněš

ČESKÝ STÁT A NÁBOŽENSTVÍ

V OBDOBÍCH KRIZE

1547-1620 a 1948-1989

Václav Ryneš

ČESKÝ STÁT A NÁBOŽENSTVÍ

V OBDOBÍCH KRIZE

1547-1620 a 1948-1989

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Kniha je věnována památce všech protiprávně postižených za komunistické totality, a zvláště pak kardinálům J. Beranovi, Š. Trochtovi, F. Tomáškoví a všem věřícím, kteří bojovali za náboženskou víru a náboženskou svobodu. Zároveň vyslovuji poděkování manželce Magdaleně.

Copyright © Václav Ryneš, 2021

Cover © Žaneta Kortusová, 2021

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2021

ISBN 978-80-278-0010-0 (print)

ISBN 978-80-278-1023-9 (ePub)

ISBN 978-80-278-1024-3 (mobi)

ISBN 978-80-278-1025-3 (pdf)

OBSAH

KNIHA PRVNÍ

Česká koruna a stavovská povstání v letech 1547–1620.	11
Úvod	13
Česká koruna v průřezu evropských křesťanských dějin	13
Postavení České koruny v středoevropském prostoru.	14
Kapitola první: Koruna česká – Koruna svatováclavská	16
Středověký pojem České koruny	19
Personální unie	20
Volitelnost českého krále	23
Zápas o korunu uherskou.	24
Kapitola druhá: Vývoj politických a státoprávních poměrů v 16. století.	28
Politická mapa Evropy v 16. století	30
Vznik mnohonárodnostní středoevropské a habsburské monarchie.	31
Svatá říše římská a Česká koruna.	36
Od neúspěšného stavovského povstání (1547) ke Stavovské konfederaci českých, rakouských a uherských zemí v roce 1620.	41
Evropské mocenské poměry v 16. století	43
Kapitola třetí: Česká koruna a křesťanství 1526–1620.	49
Krise evropského křesťanství	49
Husitství a kališnictví	50
Protestantismus	50
Augšpurský mír.	51

Česká konfese	52
Rudolfův majestát a Porovnání	53
Římská katolická církev	54
Římský katolicismus	55
Jednota Českých bratrů	56
Hnutí Novokřtěnců	57
Německá reformace	58
Katolická protireformace	59
Kapitola čtvrtá: Česká koruna za vlády Ferdinanda I.	63
Volba za českého krále	63
Politická a náboženská krize v německé části římské říše	64
Šmalkaldský spolek.....	66
Počátek odboje českých stavů	70
Stavovský výbor	72
Potlačení povstání	74
Obžaloby povstaleckých stavů.....	77
Upevnění panovnické moci.....	81
Náboženské poměry za vlády Ferdinanda I.....	83
Protestantská reformace – Martin Luther.....	83
Průnik reformace do českých zemí	85
Panovník a zemští stavové.....	91
Daně z obratu.....	92
Stavovská opozice	92
Účast zemí České koruny na válkách v období Ferdinanda I.....	93
Vojenství	96
Hospodářská a sociální situace v rakouském soustátí	98
Mocenské změny.....	100
Měšťanstvo	101
Poddanství.....	102
Finance a hospodářství	102
Kulturní rozvoj	103

Kapitola pátá: Od stavovského povstání k stavovské konfederaci	105
Období Maxmiliána II.	105
Období Rudolfa II.	106
Období Matyáše	114
Období Ferdinanda II. a Fridricha Falckého	120
Bitva na Bílé hoře	122
Habsburské pobělohorské účtování	126
Dlouhá mince	129
Rekatolizace v letech 1547–1620	130
Jiný úhel pohledu na rekatolizaci	134
Podíl České koruny na válečných operacích rakouského soustátí	137
Porážka stavovství	142
Od reálné unie k rakouskému soustátí	145
Česká koruna v průřezu evropských dějin	148
Česká panovnická a státní symbolika v 16. století	150
Česká renesance	151
Stavovský zápas o Českou korunu	154
Přelomová období v dějinách České koruny	155
Pobělohorské období	160
Bílá hora a pobělohorské mýty	161
Přílohy	165
Příloha první: Z dobové dokumentace	167
Příloha druhá: Vstup habsburské dynastie	171
Příloha třetí: Přehled papežů v 16. a 17. století	179
Příloha čtvrtá: Přehled arcibiskupů	180
Příloha pátá: Stručný pohled do evropských dějin 16.–17. století	181
Příloha šestá: Výběr významných osobností z 16.–17. století	187
Příloha sedmá: Majetkové záležitosti	192
Příloha osmá: Od kompakrát k Rudolfovu majestátu	195

Příloha devátá: Vývojové etapy křesťanství v české státnosti	202
Příloha desátá: Čelné osobnosti bělohorského a pobělohorského období	205
Příloha jedenáctá: Chronologický přehled vybraných událostí 1526–1620	212
Závěr	220
Slovník	222
Literatura	224

KNIHA DRUHÁ

Úvod	229
Použité zkratky	232
Kapitola první: Československo v letech 1945–1948	234
Komunismus a komunistická ideologie	234
Národní fronty a Obrozená ČSL v roce 1948	249
Únorový zvrat v roce 1948 a převrat v demokratické ČSL	255
Reformní socialismus v roce 1968 a normalizace	261
Období glasnosti a ČSL, počátek postkomunismu a zánik NF	274
ČSL na počátku demokratizace	280
Kapitola druhá: Římsko-katolická církev a socialistická státnost	288
Katolicismus a socialismus	288
Československý katolicismus a socialismus	306
Komunistická strana proti katolicismu	311
Kapitola třetí: Československý katolicismus za komunismu	321
O koexistenci římské katolické církve za socialismu	321
Řeholní řády a kongregace, Česká katolická Charita – postátněná církev	333
Česká katolická charita	336
Postátněná církev	337

O koexistenci církve a socialistické státnosti	345
Desetiletí církevní obnovy	355
Přílohy	363
Příloha první: Etapizace vztahů církve a státu	365
Příloha druhá: Ideový vývoj českého katolicismu	369
Příloha třetí: Československé provincie a diecéze	381
Příloha čtvrtá: Poznámky k zestátnění římské katolické církve	405
Příloha pátá: Bezpečnostní orgány státu a římská katolická církev	416
Příloha šestá: Představitelé římské katolické církve	426
Příloha sedmá: Některé prominentní osobnosti Obrozené ČSL a katolického socialistického duchovenstva	440
Příloha osmá: Postoje katolíků v zestátněné církvi	444
Závěr	450
Poznámky	454
Slovníček	460
Literatura	462

KNIHA PRVNÍ

Česká koruna a stavovská povstání
v letech 1547–1620

ÚVOD

Česká koruna v průřezu evropských křesťanských dějin

České země lze pokládat za srdce dějinného středoevropského prostoru, kde se střetávalo římské a byzantské křesťanství. Středoevropský prostor byl místem, kde se potkávaly mocenské zájmy evropských říší a států, a tvořil bariéru proti různým neevropským nájezdníkům. V průběhu staletí se zde střetávaly různé mocenské a evropské zájmy.

České, polské a uherské země se staly štitovou hradbou, která odolávala mongolským, tatarským a osmanským nájezdníkům, ale také agresivnímu islámu, který pronikal do evropského prostoru ze Středního východu, ze Středozeří a z afrického pobřeží.

Po pádu starověké Západořímské říše, která představovala nadnárodní i mimoevropskou mocnost, zvláště ve Středozeří a v části Asie, se začal tento mocenský prostor postupně drolit a z římského impéria vznikla dvě nová mocenská centra, ale i dvě nová střediska křesťanství – Byzantské císařství propojené s východním křesťanstvím a římské katolické křesťanství pod vládou papeže a křesťanských panovníků.

V rámci Svaté říše římské však došlo k rozkolu mezi duchovní a světskou mocí a i k rozkolu uvnitř římského katolicismu. Po pádu Byzantské říše, která neodolala islámskému náporu, přešlo nové těžiště východního křesťanství, pravoslavné církve, do ruského prostoru, a to v době, kdy na Středním východu vznikla a rozšiřovala se Osmanská říše. Římský katolicismus a papežství začaly prožívat období, kdy světská moc získávala převahu nad mocí papežskou, kdy náboženský rozkol a zrod protestantismu začaly doprovázet v některých

evropských zemích i postupné státní odluky od církve, anebo využívání církve pro mocenské účely. Rozhořel se zápas mezi katolickou církví a panovnickou mocí, mezi mocí duchovní a světskou. Měnily se i formy vládnutí v evropském prostoru, kdy se do popředí dostávaly městské republiky, sílila moc stavů, která se střetávala s pojetím absolutistické vlády. Ve stejné době se zrodila renesance, rozvíjely se přírodní vědy a nové objevy světových kontinentů měnily představy o tehdejším světě. V evropském prostředí se zrodila německá reformace, na niž reagovala katolická protireformace. V Evropě se postupně rozhořel boj, který byl nejen střetem o svobodu vyznání, ale i mocenským zápasem, jenž zachvátil většinu kontinentu.

Ve středoevropském prostoru se stabilizovaly království české, polské a uherské, zatímco německé říšské území bylo rozdrobeno a ovládáno různými vladaři. Ve středoevropských poměrech se složitě vyvíjely vztahy nejen k Svaté říši římské již německého národa, ale i k papežství a ke katolické církvi. Bylo to období, kdy český panovník zastával pozici říšského kurfiřta a Česká koruna byla nezávislou a autonomní částí římské nadnárodní říše. Bylo to i období, kdy se Polské království spíše orientovalo na oblasti mimo střední Evropu, a Uherské království se stávalo těžištěm zápasu s expanzivní Osmanskou říší. Do středoevropského prostoru začaly stále výrazněji mocensky zasahovat rakouské země pod vedením Habsburků, kteří se opírali o španělskou část své dynastie a její mocenské evropské ambice. Evropou začaly zmítat mocenské střety mezi Anglií, Francií a Španělskem. Začala i mimoevropská expanze Portugalska a dalších přímořských států. Do středu evropského mocenského střetu vstupuje zápas o italský a německý prostor a obrana proti islámské expanzi.

Postavení České koruny v středoevropském prostoru

Ve středoevropském prostoru ustálili Přemyslovci svou autonomii a správní nezávislost na Svaté římské říši a české církevní organizace se staly nezávislými na římsko-katolické církevní organizaci v Polském a Uherském království. V rámci mocenských zápasů v říšském prostoru získali Přemyslovci i královský titul a expandovali do teritorií polských, uherských a rakouských zemí, a to s různou mírou úspěchu. Po příchodu dynastie Lucemburků získal český panovník Karel IV. i titul římského krále a císaře Svaté říše římské. Mocenské evropské postavení českých králů v rámci říše se stávalo po smrti císaře

Karla IV. labilním, a to zejména v období husitských válek. V politickém a náboženském kvasu Lucemburk a římský císař Zikmund renovoval říšské poměry, ale řešil i papežské schisma. Římský císař a český král Zikmund sice stabilizoval církevní a mocenské poměry v evropském a ve středoevropském měřítku, ale za cenu ústupků šlechtě a královským městům. Česká koruna byla v husitském období rozpolcena na kališnické Čechy a Moravu a katolické přidružené země Slezsko a obě Lužice. Česká koruna z období husitských válek přešla do období pod vládou českého a husitského panovníka Jiřího z Poděbrad, kdy se Česká koruna rozpadla na dvě části, a znovu se sjednotila pod vládou Jagellonců, kdy se ustavila personální unie českých, uherských a polských zemí. V České koruně docházelo k projevům nestability a k vzestupu stavovské moci na úkor panovníka. V rámci Svaté říše římské se do popředí dostala dynastie Habsburků. Ve stejné době se v německém prostoru objevilo protestantské reformní hnutí sociálního a náboženského charakteru, které se oddělilo od duchovní sféry římského katolicismu a již evropské habsburské sféry a zachvátilo středoevropské země. V rámci Svaté říše římské však došlo také k rozkolu mezi duchovní a světskou mocí a k rozkolu uvnitř katolicismu. Římský katolicismus a papežství začaly prožívat období stagnace a stále více se v mocenském boji prosazovali světští panovníci. Církev se zdála být stále slabší vůči sílícímu vlivu různých zemských stavů a pokusům o obrodu katolicismu a vzniku nových křesťanských stran vedoucích až k odluce náboženství od státní moci a ke konfiskaci majetku římsko-katolické církve. Po pádu Byzantské říše našla pravoslavná víra své nové útočiště v Rusku. Na Středním východu vznikla a rozšiřovala se Osmanská říše. Evropské státy se ocitly v mocenských střetech, které rozkládaly křesťanství a náboženská víra se v nich stávala i mocenským prostředkem k dosažení cílů. Stále více byla potřebná i obhajoba křesťanství proti expanzi islámu.

Středoevropský prostor procházel procesem destabilizace. České, Polské a Uherské království se sice propojily v personální unii a sílila v nich stavovská moc na úkor panovníků, ale byly stále více ovlivňovány německou protestantskou reformací a po katolických panovnicích se vyžadovala náboženská svoboda a rovnost vyznání náboženské víry. Do evropského dění začal vstupovat expanzivní vliv islámské Osmanské říše, který začal ovlivňovat ruský, polský a uherský prostor a ohrožovat i středomořskou evropskou oblast.

KAPITOLA PRVNÍ

Koruna česká – Koruna svatováclavská

Husitská česká epopěj skončila rozkladem České koruny a stabilizací stavovské moci nad mocí panovnickou, která již v různých správních podobách reprezentovala i prvotní státní moc.

Ve středověkém prostoru ustálili Přemyslovci svou autonomii a správní nezávislost na Svaté říši římské – česká stopa je spojena s křesťanstvím v Polském a v Uherském království. V rámci mocenských zápasů v Římské říši získali i královský titul, ale objevila se i možnost expanze do okolních prostorů. S příchodem lucemburské dynastie získal český panovník i císařskou hodnost a České království se na omezenou dobu dostalo do čela evropského mocenského dění.

Následný náboženský kvas, vznik kališnictví, odboj proti panovníkovi a zároveň císaři, ale i neúspěch realizovat záměr vlastní kališnické dynastie, odsunul české země z evropského výsluní do pozice, kdy centrem nového dění se stal německý prostor, kde se zrodila protestantská reformace, která se prohnala značnou částí Evropy, a to včetně českých zemí.

České království již za přemyslovského a lucemburského období spojovalo svou státní a národní tradici se svatým Václavem, který se stal ochráncem českého království a přidružených zemí. Čeští panovníci a české korunní země sehrávaly rozličné dějinné úlohy, a to různého středoevropského a evropského významu. České království lze v dějinném kontextu chápat jako samotné Čechy, které byly v různých dějinných souvislostech personálně propojeny s ostatními přidruženými zeměmi. Českou korunu jako křesťanské království představovalo personální spojení s markrabstvím moravským, se

slezskými knížectvími a s územím Dolní a Horní Lužice. Česká koruna byla ve svých dějinných etapách propojena i s rakouskými, německými, uherskými i polskými zeměmi. S německými zeměmi, byla spojena v nadnárodním celku jako nezávislé kurfiřtství a nezávislý správní celek.

Z hlediska národního lze chápat Českou korunu jako Korunu svatováclavskou, která propojovala České království, Moravu a Slezsko, od nichž v dějinném vývoji odpadly obě Lužice a části Slezska.

V období vzniku rakouského a středoevropského soustátí se Česká koruna stala základní mocenskou základnou rakouské Habsburské dynastie vedle rakouských zemí a tureckou expanzí postiženého Uherského království. Bylo to období, kdy Česká koruna (od doby Karla IV.) svatováclavská tvořila jeden celek s generálním sněmem přidružených zemí a jejich vlastních sněmů. V té době bylo v přidružených zemích středověkého národa za příslušníka státu považováno veškeré obyvatelstvo bez rozdílu národnosti, kde převažoval národní jazyk a klíčovou roli sehrával úřední jazyk (nejdříve latina a pak němčina). Česká koruna svatováclavská v období stavovských povstání v letech 1547–1620 byla v personálním svazku s Uherskou korunou (svatoštěpánskou) a s rakouskými zeměmi. Zároveň byla i autonomní a samostatnou součástí Svaté říše římské již chápané jako říše německého národa. V tomto celku se objevovaly stavovský odpor proti panovníkovi i stavovská povstání, která vyvrcholila vznikem nejdříve české unie a pak stavovské unie českých, rakouských a uherských zemí – v České koruně byl nakonec sesazen panovník a v dalších zemích se odehrával odboj. Na tomto „odbojovém“ projektu se podílel generální sněm českých zemí za účasti převážně části luteránského obyvatelstva – české a německé národnosti. Sesazený panovník pak dal do zástavy obě Lužice braniborskému kurfiřtovi za vojenskou pomoc. Bylo to období, kdy byla Česká koruna zapletena do reformačního a protireformačního zápasu v evropském měřítku a následných mocenských a náboženských celoevropských střetů. V těchto střetech byly definitivně ztraceny obě Lužice. Česká koruna se stala definitivní součástí nadnárodního rakouského soustátí, v němž se prosadilo protireformační katolické úsilí a protestantství bylo vytlačeno na politickou periferii. Válečný střet a bitva na Bílé hoře nebyly žádnou národní tragédií, ale znamenaly proměnu náboženských poměrů (rekatolizaci) a oslabení české královské

státnosti a upevnění centralizačních snah habsburské dynastie, a to nejen v České koruně, ale v celém soustátí. V rámci rakouského soustátí se postupně rozměňovala jednota korunních zemí, ale u veškerého obyvatelstva se uchovala jednota a státní a náboženská tradice svatováclavská, která byla neustále oživována v dalších stoletích.

Karel IV. stanovil, že po vyměnění panovnického rodu má právo volit nového krále pouze veškerá obec českého království a k němu přidělené země. Zároveň vytvořil novou koncepci českého státu, která našla svůj výraz v pojmu *Bohemiae* – Koruna království českého nebo Koruna česká. Pojem Koruna byl použit i v sousedních zemích, a to v Polsku (*Corona regni Poloniae*) a v Uherku (*Corona regni Hungariae*).

Po skončení husitského revolučního období se v Čechách účastnily sněmů tři stavy: páni, rytíři a královská města. Rytířstvo se omezovalo na vysílání zástupců z jednotlivých krajů a města se mohla účastnit jenom prostřednictvím delegátů městských rad. Český zemský sněm svolával král nebo případně zemští správci. Jednotlivé stavy někdy jednaly odděleně, někdy ve svých kuriích, jinde v plném společném zasedání. Ke sněmovnímu usnesení bylo třeba všech tří stavů, kde se jednotlivé kurie usnášely většinou hlasů. Zemské sněmy v ostatních zemích nedosahovaly politického významu Českého zemského sněmu pro stát, jeho svébytnost a územní integritu.

Sněmy existovaly taktéž pro Moravu, Dolní a Horní Lužici a v jednotlivých slezských knížectvích – Slezsko jako celek mělo i svůj ústřední sněm. Ústřední slezský stavovský sněm po husitském období vytvářela tři stavovská seskupení, kdy do prvního patřila knížata a privilegovaní pánové (majitelé stavovských panství), do druhého šlechta a duchovenstvo ze zemí, kde nebyl kníže, do třetího pak města (také ze zemí bez knížete). Knížecímu slezskému sněmu předsedal vrchní slezský hejtman.

Země Koruny české měly svůj společný stavovský orgán: generální sněm, který vytvářely delegace ze všech zemí českého státu anebo zemský sněm český za účasti delegátů ostatních sněmů. Na generálních sněmech se projednávaly záležitosti společné českému státu, mezi které patřila obrana státu, náboženství, nástupnictví na trůn. K usnesení byla potřeba dohoda všech zemí, v případě dohody jen některých zemí usnesení platilo jen pro tyto země. Generální sněmy se staly poradním orgánem panovníka a začaly vystupovat

do popředí ve 14. století, včetně královské rady, které se účastnila i knížata vedlejších zemí. Rovněž postupně vznikl ústřední úřad českého státu – česká královská kancelář.

Vedle Čech s královským titulem bylo určeno postavení Moravy v českém státě jako dědičné léno českého krále a království. V pohusitském období se vytvářela v České koruně nová stavovská společnost, kdy proti sobě stáli panovník na straně jedné a na druhé stavové: páni, rytíři a královská města. Neobyčejně zesílilo postavení šlechty a ve vedlejších zemích se většinou zachovalo i duchovenstvo. Zemské sněmy nabyly na významu a zasedaly ve všech korunních zemích. Na moravských sněmech byly zastoupeny čtyři stavy – duchovní stav si udržel své postavení i v průběhu husitského období. V Horní Lužici byly jen dvě kurie a v Dolní Lužici byly čtyři kurie. Zemské stavovské sněmy představovaly pestrou mozaiku, která svou různorodostí narušovala správu a jednotu země a vyjadřovala složitost zemských poměrů ve vztahu k panovníkovi a opačně panovníka k zemským stavům.

V jagellonském období zůstaly české země ve smyslu království českého s Prahou jako hlavním městem jádrem České koruny. Markrabství moravské bylo spojeno s českým královstvím již v roce 1464. Biskupství olomoucké, knížectví opavské, soubor slezských knížectví (Slezsko, Dolní a Horní Lužice vytvářely vedlejší země České koruny jako články nebo údy). Za Jiřího z Poděbrad byl upraven i vztah zahraničních (německých) lén českého státu (v Sasku, Míšni, Vorarlberg, Falc, Bavorsko). Za panování Vladislava Jagellonského byla Česká koruna rozdělena mezi dva české krále: Vladislava, který měl v držení Čechy a zahraniční léna, a Matyáše Korvína, který vládl na Moravě, ve Slezsku a v obou Lužicích. Tento stav trval dvanáct let (1478–1490). Česká koruna se po smrti Matyáše Korvína znovu sjednotila v rukou Vladislava, který se stal i králem uherským.

Středověký pojem České koruny

Koruna česká představovala jednotu panovníka českého království a připojených zemí. Stát a jeho území nejsou jen královským majetkem, ale majetkem Koruny, která přebírá odpovědnost za jednotu připojených zemí. Symbolem jednoty byla i svatováclavská koruna, která vyjadřovala vztah celého státu k patronu jeho státního jádra, k svatému Václavovi, kterému byla dána do ochrany.